

wywołuje niekiedy u czytelnika potrzebę powrotu do głównych wątków rozprawy, zwłaszcza do zagadnienia ewolucji myśli liberalnej pod wpływem ówczesnych realiów. Na uznanie zasługują natomiast te uwagi, które ukazują przydatność ideologii liberalnej w społeczeństwach burżuazyjnych, w których „władza polityczna sprawowana jest autorytatywnie”. Ambiwalentność tej ideologii tym bardziej zachęca do jej studiowania, że — o czym Autorka wspomina — ukształtowała ona opinie polityczne kilku pokoleń Francuzów, a w każdym razie wywarła na nie niemały wpływ.

TERESA JANASZ (Wrocław)

Marek Waldenberg, *Revolucja i państwo w myśli politycznej W. Lenina*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, ss. 571+18 nlb. stron zdjęć.

Cel swojej pracy Autor sprecyzował w „Słowie wstępnym”: pragnął ująć myśl W. Lenina z punktu widzenia zainteresowań historyka doktryn politycznych, ukazać jej tło historyczne, genezę, rozwój i funkcję polityczną, jaką spełniała (s. 5-6). Tak pomyślana książka wyróżnia się wśród licznych opracowań poświęconych poглядом Lenina pionierskim charakterem. Najczęściej bowiem myśl leninowska była przedmiotem badań teoretyków państwa i prawa, którzy też stosują odmienną perspektywę badawczą. Książka M. Waldenberga stanowi istotny punkt wyjścia dla badań teoretycznych. Autor od dawna już zajmuje się istotnymi aspektami myśli socjalistycznej właśnie jako historyk doktryn politycznych i przy zastosowaniu metod badawczych tej dyscypliny. Między innymi opublikował obszernie studium pt. *Przedrewolucyjna wizja państwa socjalistycznego*¹, jak i studium pt. *Problematyka struktur mieszanych w dziejach myśli socjalistycznej*², napisał też szereg prac poświęconych Leninowi. Obecnie wydana książka nie jest jednak sumą tych publikacji, lecz stanowi odrębną całość, poświęconą — zgodnie z tytułem — leninowskiej koncepcji rewolucji i państwa.

Zadanie było trudne: historyczna perspektywa wymagała znajomości nie tylko *Dzieł Lenina*, drobiazgowego śledzenia w nich wątków, porównywania skreśleń, poprawek i różnych wersji wypowiedzi na dany temat. Często istotne było określenie stanowiska Lenina wobec przemówień i projektów rezolucji innych przywódców Rewolucji Październikowej czy wymiana zdań z działaczami międzynarodowego ruchu robotniczego. Wymagało to również naświetlenia sytuacji, w jakiej Lenin formułował swoje sądy, i to nie tylko w postaci dodania tzw. „tła historycznego”, ale i dokładnego ukazania np. sytuacji politycznej w Rosji w latach 1917-1921. Autorowi udało się bardzo zręcznie — bez poświęcania na ten cel osobnych rozdziałów — zawsze poinformować czytelnika, kiedy, dlaczego i nad czym toczyła się dyskusja.

Znajomość źródeł i ich wykorzystanie jest imponujące: Autor sięgnął do prasy, protokołów posiedzeń Rady Komisarzy Ludowych, zjazdów i konferencji SDPRR i RKP(b), obrad III Międzynarodówki, uwzględnił różnorodną literaturę.

Nie ulega wątpliwości, że problem rewolucji i państwa stanowią najważniejsze treści w całościach idei W. Lenina. M. Waldenberg — zgodnie z zapowiedzią — przedstawił w ujęciu chronologicznym kształtowanie się leninowskiej teorii rewolucji od początku działalności politycznej W. Lenina, poczynając od rozważań na temat możliwości obalenia absolutyzmu w Rosji przez proletariat, przez spre-

¹ Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 20.

² „Państwo i Prawo”, 1975, nr 11, s. 7-20.

cyzowanie idei rewolucji socjalistycznej w okresie rewolucji 1905 r., i rozważenie możliwości przeprowadzenia takiej rewolucji w kraju o bądź co bądź zacofanej strukturze społeczno-gospodarczej. Leninowskim rozważaniom o rewolucji poświęcił rozdziały I - IV, a także IX, w którym zawarte są uogólnienia na temat przesłanek i możliwości dokonania rewolucji socjalistycznej w świecie. Autor przyjmuje, iż fundament leninowskiej koncepcji stanowiło pochodzące z 1916 r. przekonanie Lenina o nieistnieniu „czystej” rewolucji socjalistycznej (s. 98 - 99).

Sprawa kształtu państwa proletariackiego pojawiła się oczywiście później niż sprawa rewolucji³, chociaż od początku komuniści dążyli do zdobycia władzy przez proletariat, w przeciwieństwie do innych nurtów, np. anarchistycznych, które stawiały sobie za cele jedynie zburzenie państwa. Problem państwa i władzy państwowej to zagadnienia, które często nabierały u Lenina — w związku z praktyczną, polityczną działalnością — szerokiego znaczenia. Toteż lista zagadnień, poruszanych w rozdziałach V - VIII i X książki M. Waldenberga jest obszerna. Pojawiają się — jako zagadnienia centralne — sprawa dyktatury proletariatu, sprawa władzy rad i roli partii w systemie funkcjonowania państwa. Ale obok nich mamy też rozważania nad rolą i miejscem związków zawodowych, kwestią praworządności, zagadnieniem biurokracji, sprawą federacyjnej struktury państwa radzieckiego; wszystkie te zagadnienia istotnie wiązały się z kształtowaniem władzy państwowej. Wydaje się, że zwłaszcza przesłędzenie leninowskich idei dyktatury proletariatu w powiązaniu z rozważaniami na temat dyktatury partii stanowią bardzo pouczającą lekturę. Warto przypomnieć w tym miejscu, że temat nadal jest aktualny we współczesnym ruchu komunistycznym. Bez znajomości poglądów Lenina nie sposób zrozumieć i dokonywać ocen takiego np. faktu, że FPK wykreśliła ze swego statutu dyktaturę proletariatu jako cel tej partii⁴, czy całego kompleksu zjawisk dotyczących innych partii komunistycznych Europy zachodniej, obejmowanego mianem „eurokomunizmu”.

Analiza myśli Lenina dała asumpt do ukazania także poglądów tych, z którymi radziecki przywódca polemizował. Nie wystarczy bowiem tekst wypowiedzi, by zrozumieć jej sens i dokładne znaczenie: polemiczny kontekst odgrywa często zasadniczą rolę. W pełni też trzeba się zgodzić z bardzo trafnym sformułowaniem Autora, iż „dla pokazania wielkości Lenina nie jest potrzebne, przeciwnie, jest niepożądane sztuczne pomniejszanie formatu innych myślicieli ruchu socjalistycznego” (s. 6). Autor poświęcił sporo miejsca polemikom Lenina nie tylko z K. Kautskim, którego twórczości jest wybitnym znawcą⁵. Na kartach książki śledzić możemy leninowskie dysputy z narodnikami, zwolennikami ekonomizmu, z P. Struwem, O. Bauerem, E. Bernsteinem, J. Martowem, L. Trockim, R. Luksemburg, J. Plechanowem, z rzecznikami „lewicowego komunizmu” — A. Pannekoekiem i H. Gorterem. W gruncie rzeczy Autor daje nam okazję przyjrzeć się całej różnorodności poglądów w światowym ruchu robotniczym od schyłku XIX po lata dwudzieste XX w. Jest to bardzo interesująca część książki. Pokazanie polemicznego kontekstu bardzo dobrze uwidacznia, jak konsekwentny był Lenin w realizacji idei rewolucyjnych, jak łatwo odchodził od schematów, nawet jeśli musiał wy-

³ O przyczynach tego zjawiska szeroko pisał M. Waldenberg w rozprawie *Problem państwa socjalistycznego w myśli marksistowskiej*, „Państwo i Prawo”, 1967, z. 11, s. 712.

⁴ Por. XXII Zjazd Francuskiej Partii Komunistycznej. *Podstawowe dokumenty*. 4 - 8 luty 1976, Warszawa 1976, s. 146.

⁵ M. Waldenberg opublikował trzy książki poświęcone K. Kautskiemu. Są to: *Myśl polityczna Karola Kautskiego w okresie sporu z rewizjonizmem (1898 - 1909)*, Kraków 1970; dwutomowe dzieło *Wzlot i upadek Karola Kautskiego*, Kraków 1972; *Kautsky*, Warszawa 1976, w serii *Myśli i Ludzie*. Pierwsza z tych prac była recenzowana na łamach CPH t. XXIV, 1972, z. 2 przez E. Jacoń - Wroniak.

stępować przeciw dawnym sojusznikom, jak istotnym kryterium słuszności idei była dlań rewolucyjna praktyka. Szczególnie wyraźnie wystąpiło to np. w sformułowaniu przez Lenina zasad NEP-u i konieczności umocnienia sojuszu robotniczo-chłopskiego (s. 385 i n.).

Spory Lenina z przeciwnikami dotyczyły bardzo często interpretacji myśli Marksa i Engelsa. Zagadnieniu stosunku leninizmu do poglądów klasyków marksizmu poświęcony jest też ostatni, XI rozdział książki, choć problem ten pojawia się w toku całych rozważań Autora. Wiadomo, iż jednym z najchętniej stosowanych w walce ideologicznej zabiegów metodycznych, i to niemal od początku działalności W. Lenina, było przeciwstawianie marksizmu, powoływanie się na autentyczny marksizm itd. Listę współczesnych autorów, którzy takie zabiegi stosują można by zestawiać bardzo długo: należałoby tu wpisać nie tylko R. Arona czy H. Kelsena, ale i W. Rostowa, i D. Bella, i maoistów.

Podjmując to zagadnienie M. Waldenberg rozpatruje je w dwóch płaszczyznach. Pierwszą można by nazwać płaszczyzną zgodności subiektywnej. Przy omawianiu konkretnych poglądów Lenina pokazuje, jak bardzo dokładnie znał Lenin i zawsze analizował wypowiedzi swoich mistrzów, Marksa i Engelsa. Bardzo często właśnie Lenin musiał bronić ich przeciw fałszywym interpretacjom. Z drugiej strony M. Waldenberg wskazuje na obiektywną płaszczyznę zgodności, o której decydował przede wszystkim fakt, że najważniejszą sprawą dla Lenina była wierność zasadom dialektyki marksistowskiej, a nie traktowanie twierdzeń Marksa i Engelsa jako dogmatów, jako doskonałych recept rewolucyjnego działania w każdym czasie i w każdych warunkach. M. Waldenberg podkreśla — nie negując przecież faktu, że u Marksa czy Engelsa nie ma wszystkich elementów np. koncepcji dyktatury proletariatu — tę właśnie pozostającą całkowicie w zgodzie z marksizmem dialektykę leninowską, rzetelną analizę rzeczywistości dla formułowania celów i metod praktycznego, rewolucyjnego przekształcania tej rzeczywistości. Ma też rację, gdy twierdzi, że o jedności marksizmu i leninizmu w znacznej mierze zdecydował fakt, iż „Lenin, podobnie jak Marks, był przede wszystkim rewolucjonistą” (s. 479).

Książka M. Waldenberga nie jest lekturą łatwą: wymaga od czytelnika uważnego śledzenia wywodów Autora, powracania do długich cytatów, które można by może uznać za zbyt obfite, gdyby nie waga tematu, wymagająca precyzji. Nie ulega natomiast wątpliwości, że jest książką pożyteczną i pouczającą, zwłaszcza w sytuacji, kiedy idee Lenina sprowadza się niekiedy do haseł wywoławczych, bez znajomości ich treści. M. Waldenberg zmusza nas do uświadomienia sobie, jak bardzo ta treść jest bogata i skomplikowana, jak nie pozwala się ująć w krótkie schematy, przeciw którym zresztą W. Lenin zawsze się buntował.

MARIA ZMIERCZAK (Poznań)

Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde. Herausgegeben von Dr. Louis Carlen, Professor an der Universität Freiburg, Bd 1, 1978.

Wymienione w tytule wydawnictwo zostało uruchomione z inicjatywy sekcji prawnej szwajcarskiego towarzystwa etnograficznego (Rechtliche Abteilung der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde), które zamierza publikować w nim materiały przedstawiane na dorocznych zjazdach, a także opracowane niezależnie od zjazdów. Tym samym, zapoczątkowane w końcu XIX w. przez profesora Uniwersytetu w Monachium Karola von Amire, badania archeologiczno-prawne zyskały stałą trybunę. Wyniki badań z dziedziny etnografii prawnej są publikowane od daw-